

UDK 811.163.42'45:811.411.21
811.163.42'613:811.411.21
81'45(091)
Izvorni znanstveni članak
Prihvaćeno za tisak 23. 09. 2007.

Žarko Muljačić
Zagreb

U potrazi za starijim hrvatskim pseudoarabizmima

U većini europskih jezika, pa tako i u hrvatskome, postoje, u skladu s pojmom *etymologia remota*, samo neizravni arabizmi koji su stoga zapravo *pseudoarabizmi*. U ovom ću se radu pozabaviti romanizmima arapskog podrijetla koji su u naš jezik stigli preko kolonijalnomletačkih odnosno južnotalijanskih arabizama. Mletački je, kao jezik tada najsnažnije talasokracije na širokim prostranstvima istočnog dijela Mediterana (i s njim povezanih manjih mora) u mnogim lukama kontaktirao s grekofonim i s arabofonim govornim subjektima. Što se nekih govora južne Italije (i cijele Sicilije) tiče, oni su relativno dugo bili pod arapskom vlašću od koje su se (kao i jezično arabizirana Malta) uglavnom oslobodili tek u drugoj polovici 11. st. Autor se držao načela *melius abundare* osobito u drugom poglavlju, s namjerom da tretirani problem sagleda kao sastavni dio trokontinentalnih jezičnih dodira i sukoba. U završnom je poglavlju analizirao dva egzemplarna hrvatska pseudoarabizma, tj. *orsani*, »arsenal« i Marulićev hapax *sapran*, »šafraan«. U zaključku je pokušao odgovoriti na pitanje zašto su neki (pseudo)arabizmi imali toliki uspjeh u nizu romanskih jezika, iako nisu bili neophodni leksemi. Radilo se o prestižu arapskih i drugih istočnih proizvoda (ne nužno luksuzne robe), dakle razlogu sličnom onom koji je u naše doba pridonio »pobjedi« neologizma *hit* u odnosu na *šlager*.

U većini europskih jezika, pa tako i u hrvatskome, postoje samo neizravni arabizmi koje stoga zovem pseudoarabizmi¹. Po načelu tzv. *etymologia proxima* izravne (»prave«) arabizme posjeduju mnogi romanski jezici i grčki. Najviše takvih arabizama zabilježeno je u španjolskom, portugalskom i talijanskom jeziku, dok ih je u katalonskom, okcitanskom i francuskom za doba koje nas zanima (do ca. 1400. god.) znatno manje. Dodajem usput da pod suvremenim

1 Sličnih pogrešno kvalificiranih posuđenica dobili smo i iz drugih izvora. Tako smo iz njemačkog (austrijskog statolekta) dobili npr.: *kondukter*, *peron*, *blamaža* itd. (a ne iz francuskoga), dok smo iz općepoznatih njemačkih riječi *Fleisch* »meso« i *Maschine* »stroj« skovali složenicu *flajšmašina* koja u njemačkome standardnom jeziku ne postoji (ispravno se kaže *Fleischwolf*).

nazivom *talijanski* obuhvaćam brojne srednjovjekovne tzv. srednje jezike (engl. *middle languages*) unutar u novije doba osporavanog područja zvanog Italomaniya (npr. venecijanski, sicilijanski, genoveški, napuljski, puljiški, pisanski i sl.). U hrvatski su najstariji pseudoarabizmi ušli najvećim dijelom preko venecijanskoga ili puljiškoga. Možda je neki ušao iz »treće ruke«, tj. preko izumrlih dalmatoromanskih idioma. Poseban su slučaj znanstveni termini koje su brojni europski jezici, pa i naš, preuzeli (obično poslije 1400. god.) iz srednjovjekovnog i novovjekovnog latinskog jezika u kome se formirao svojevrsni *common pool* zahvaljujući prijevodima izvornih ili s grčkoga na arapski prevedenih prirodnoznanstvenih, filozofskih i drugih tekstova (usp. Malkiel, 1977). Od otprilike 1400.–1450. dalje jezik otomansko–turskih osvajača (koji je i sam izravno ili preko perzijskoga bio usvojio mnoge arabizme) postaje glavni naš posrednik za primanje pseudoarabizama. Takvi arabizmi, kao i oni koje smo u najnovije vrijeme (poslije 1830. kad je francusko osvajanje Alžira iniciralo širenje francuskoga kolonijalnog carstva u Africi i Aziji) dobili preko francuskoga (te slični nusproizvodi stvaranja Britanskog i Njemačkog Carstva) ovdje nas iz vremenskih razloga ne zanimaju².

U ranome srednjem vijeku bilo je dosta Hrvata koji su, uglavnom nedobrovoljno, tj. kao zarobljenici, stigli u neke krajeve koje su osvojili Mauri (taj se naziv upotrebljava za združene vojske Arapa i drugih islamiziranih naroda koji su im pomagali, npr. Berbera), tj. na Siciliju³ i u Andaluziju (osobito u Córdoba)⁴. Jedini zasad poznati hrvatski arabist Herman Dalmatinac, član prevo-

2 Osman (2002, 104) tvrdi da je imenica *safari*, s. m., »putovanje«, koja *in ultima linea* potječe iz istočnoafričkih arapskih govora, posredstvom dvaju jezika (> svahilski > engleski) ušla u njemački (O. ne pozna termin *pseudoarabizam*; vidno je da je mislio na posudenicu »iz druge ruke«, tj. iz svahilskoga. S njim se ne slažu svi njemački leksikografi: budući da je Njemačko Carstvo posjedovalo do Versaljskoga mirovnog ugovora (1919.) koloniju Njemačka Istočna Afrika, ne može se *a limine* isključiti da se radi o njemačkom arabizmu. Stvar nije jednostavna, jer je u proteklih stotinjak godina značenje arapske riječi doživjelo značajne promjene (a. »putovanje« > b. »višednevna ekspedicija uz pomoć urođenika–nosača u svrhu lova i(li) znanstvenih istraživanja« > c. »(više)dnevna turistička atrakcija uglavnom u svrhu fotografiranja, iz sigurne udaljenosti, opasnih životinja«).

3 Usp. bibl. jedinice: 18, 19, 36, 99, 103. O arapskom poznavanju Hrvata (i. o. i o činjenici da je Ragusa/Dubrovnik zadnji grad u hrvatskoj zemlji) svjedoči arapski geograf El Idrizi (1099–1166), koji je posjetio Siciliju, tada već oslobođenu od Arapa (v. bibl. jed. 98). Za vrijeme 21. međunarodnog romanističkog kongresa (Palermo, rujan 1995.) vidio sam, u starom poluporušenom lučkom kvartu, novu spomen–ploču na kojoj stoji da su tu u 10. st. stanovali »*Slavi islamizzati*«. Radi se očito o Hrvatima, zarobljenima u 9. st. od arapskih ratnih brodova koji su tada harali Jadranom, uz po koji desant (usp. Goldstein, 2003, 30). Arapi (poznati u Europi pod imenom *Saraceni*, usp. Dörper, 1993) osvojili su 841. grad Bari, važnu bizantsku bazu u Italiji. Odatle su stigli čak do Osora i potom pobijedili Mlečane u bitci kod o. Suska. Najjaču ofenzivu poduzeli su 866. god. kad su razorili Budvu, selo Rose u Boki i donji dio Kotora te opsjedali Dubrovnik s morske strane punih 15 mjeseci, dok nisu pobjegli pred nadolazećom bizantskom flotom cara Bazilija I. (867–886). Koalicija koju su organizirali Bizantinci (papa, zapadni car Ludovik II. (855–875), Hrvatska te romanski i slavenski stanovnici jadranskog priobalja pod bizantskom vrhovnom vlašću) napala je tada Bari bez uspjeha. Tek je početkom 871. to uspjelo u samostalnoj akciji caru Ludoviku.

4 Za Hrvate, članove garde maurskih vladara u Córdoba, i druge islamizirane Hrvate raspolazemo opsežnom starom raspravom V. Mažuranića (1925).

dilačkih timova u Francuskoj i u Španjolskoj (sredina 12. st.) nije se vratio u domovinu⁵.

Arapska je država u svom najvećem usponu (s novim glavnim gradovima Damaskom i, kasnije, Bagdadom s kojima se Meka (ar. *Maqqa*), koja je ostala neko vrijeme vjerski centar, nije mogla mjeriti) obuhvaćala golema prostranstva od Atlantskog oceana (Hispanija, Maroko) do Indijskog oceana uključujući (neko vrijeme) Baleare, Siciliju, mostobrane u Južnoj Francuskoj i Italiji, Maltu, Kretu, Cipar i, kontinuirano, cijelu južnu te, uz prekide, istočnu obalu Sredozemnog mora, dakle ne samo Magreb (arapski *Mağrib* »Zapad«) nego i Mašrik (*Mashriq* »Istok«).

Zadnji izdanci arapskog jezika, obogaćenog perzijanizmima, dopiru gotovo do granica Kine⁶. Ne tiču se naše teme rezultati proučavanja arapskoga jezičnog i kulturnog utjecaja u bivšim sovjetskim srednjoazijskim republikama (nije mi dostupna važna studija koju spominju mnoge bibliografije: Akylbakova, Z., »Arabizmy«, u: Batmanov, I. A. (ed.), *Istočniki formirovanija tjurskich jazykov Srednej Azii i Južnoj Sibirii*, Frunze). Neki se podaci o tim pitanjima mogu naći u knjigama njemačkog romanista i generalista Haralda Haarmanna (usp. 2001a, i dio knjige spomenute pod 2002). Ogromna je literatura posvećena studiju književne produkcije na arapskom jeziku i golemom korpusu arapskih izvornih (ili prevedenih) djela koja su do sredine 17. st. prevedena na europske jezike (usp. Steinschneider, 1956, prema prvom izdanju iz 1904/05). Na žalost mi nije dostupan jedan vrlo bogati niz koji spominje G. Ineichen (1997, 106), tj. Sezgin, Fuat (1995), *Geschichte des arabischen Schrifttums, I–IX*, Leiden, Brill, koji je dao objaviti *Institut für Geschichte der Arabisch–Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe–Universität* (Frankfurt na Majni). Ineichen ne precizira godine tiska pojedinih svezaka i kaže samo da nadnevak 1995. vrijedi za završne *Gesamtindices zu Band I–IX*.

Kako nisam arabist, ne mogu ulaziti u razloge koji su odgovorni za slabljenje znanosti na arapskom jeziku, usp. Versteegh (2001), i za nestanak velikog broja arabizama iz španjolskog leksika (usp. Walsh, 1967, koji se očito usredotočio na pisane tekstove). Moj se rad dijeli na tri poglavlja: 1. Uvodne napomene; 2. Usustavljeni bibliografski podatci o arapskoj komponenti u roman-

5 Usp. Dadić (1996, 2002). Rodio se u nepoznatom istarskom mjestu koje se tada administrativno nalazilo u bavarskoj grofoviji Koruškoj, dakle u Svetome Rimskom Carstvu Njemačke Narodnosti. Budući da se on katkad potpisivao kao *de Carinthia*, neki ga njemački povjesničari smatraju Nijemcem (a neki Talijani zbog drugih »razloga« Talijanom).

6 *Fischer Weltatmanach 2005* (2004) donosi sastav tih dviju grupacija (*League of Arab States*, *LAS*, str. 575; *Organization of the Islamic Conference*, *OIC*, str. 572). Zbrojivši podatke o površini i pučanstvu obiju grupacija, izračunao sam da se prva proteže na 13.304.163 km², a druga na 18.588.312 km². Broj stanovnika iznosio je 2004. god. okruglo 304.644.000, odnosno 1.038.660.000. Iz malog sržnog područja koje je bilo nešto veće nego današnja Saudijska Arabija nastala je golema zajednica *LAS*. Iz poznatih razloga (Kuran i osnovni islamski vjerski tekstovi napisani su izvorno na arapskome) arabizama i pseudoarabizama ima u gotovo svim jezicima u državama obiju grupacija te u nekim jezicima država koje nisu u njih učlanjene (nije bitno što je Turska, postavši laička republika, uklonila iz javne upotrebe neke arabizme).

skim jezicima i dr.; 3. Dva 'egzemplarna' pseudoarabizma: *orsan* (i sl.); *sapran*.⁷

1. Uvodne napomene

Mojoj studiji nije cilj poredati na jednome mjestu sve hrvatske pseudoarabizme prema konkretnim jezicima posrednicima koji su ih prethodno izravno ili neizravno primili iz arapskoga. Priređivače *ERHSJ*-a P. Skoka nije mučila ta misao. Oni su u *IV.* knjizi (*Kazala*) pseudoarabizme spojili s hebraizmima, pod naslovom »zapadnosemitski«. Što se turskoga tiče, imamo dobre predradnje: tri izdanja A. Škaljića (1973) i oko pet puta bogatiji *Rječnik* M. Nosića (2005) koji donosi i brojne geonime, među njima i mnoge za nenastanjena mjesta (franc. *lieux-dits*), te osobna imena i prezimena turskog (ili pseudoturskog) podrijetla.

Arapska je znanost⁸ u mnogim disciplinama (astronomija⁹, medicina, farmaceutika, kemija, botanika¹⁰, brodogradnja, matematika, geografija¹¹ i dr.) kroz nekoliko stoljeća (8.–14.) u samom svjetskom vrhu. Ne ulazim u područja književnosti, arapskog jezikoslovlja, povijesnih znanosti, gospodarstva, arhitekture, muzike i još nekih djelatnosti¹².

Da nije bilo arapskih prijevoda, mnoga djela klasičnogričke znanstvene i filozofske baštine bila bi zauvijek izgubljena. U općem vrednovanju cijele političke i gospodarske situacije na Sredozemlju i na Levantu (od ca. A. D. 800. do ca. 1204., kad Bizantsko Carstvo, koje je samo prividno preboljelo poraz nanesen mu od Seldžuka u bitci kod Manzikerta 1071. god., ulazi u silaznu putanju od koje se nikad ne će oporaviti), ne smije se ispustiti iz vida da se i Arapski kalifat nešto kasnije pomalo počeo približavati sličnoj sudbini (iako su kršćanske vojske 1291. god. napustile zadnje baze na Levantu, osim o. Cipra). Novo će carstvo koje će od 14. do sredine 15. st. dotući ostatke Bizanta i nešto kasnije ostatke Arapskog kalifata osnovati Turci. Oni će u nekoliko decenija prodrijeti – što Arapima nije nikad uspjelo – u Centralnu Europu.

7 Termin *Fallstudie*, koji njemački lingvisti rabe za takve fenomene, dosad nije preveden kratkim hrvatskim terminom. *Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik* u redakciji J. Matešića (Zagreb, 2005) prevodi ga »studija (prikaz) jednog slučaja (fenomena)« (str. 513).

8 Usp. bibl. jedinice: 36, 129, 139. Na žalost mi nije bilo moguće konzultirati: AA. VV. (edd.), *La diffusione delle scienze islamiche nel Medio Evo europeo*, Roma, 1987.

9 Mnoge zvijezde (npr. Aldebaran u zvijezdu Bik) i zvijezda duguju svoja imena arapskim zvjezdoznancima kojima je pogodovalo vedro nebo nad pustinjom. Ime instrumenta tal. *astrolab(io)* ima zamršenu grčko-arapsko-latinsku povijest. Ključni termini kao *zenit*, *nadir*, *azimut* itd. ušli su u razne europske jezike preko latinskoga. Franolić, u tisku, pripisuje ih Hermanu Dalmatincu.

10 Usp.: 46, 63, 143, 147. Termin *kemija* je arapskog podrijetla (al-kīmiyā); bazira se na koptskom (egipatskom) *kemi*, usp. Osman, 2002, 41–42.

11 Usp.: 23, 28, 45, 47, 98. Arapski su pomorci davno prije europskih doplovili u Indiju (granica Carstva je bila na rijeci Indu, u današnjem Pakistanu), u Indoneziju i u mnoge zemlje Dalekog istoka.

12 Usp.: 11–13, 51–55, 64–67, 128, 155.

Nije dobro promatrati arapsko–kršćanske odnose samo kao slijed ratova u kojima je do jezičnih i kulturnih dodira i prepletanja dolazilo samo na teritorijima osvojenima od jedne ili od druge strane. Između ratova bilo je dosta, često dugogodišnjih, perioda mira, za vrijeme kojih su zapadni (uglavnom talijanski) trgovci boravili na Levantu, a arapski dolazili sa svojom robom u Veneciju, Genovu, Pisu itd. te mnoge lučke gradove u Južnoj Italiji (Bari, Napulj, Palermo)¹³. Teza H. Pirennea (1937) o trajnom nepomirljivom antagonizmu između dva svijeta dijametralno suprotnih svjetonazora vrijedi djelomično samo za neka razdoblja u povijesti Pirenejskog poluotoka. Zar nije, uostalom, drugi antagonist iz naslova njegove monografije Karlo Veliki, u svojoj borbi za priznavanje vlastitoga svježeg carskog naslova, koji mu Bizant nije htio priznati, očijukao s nekim muslimanskim čelnicima, i. o. i s bagdaskim kalifom Harunom al Rašidom (786–809)? Za vrijeme mnogo duže serije sukoba između Osmanškog Carstva i Zapada, slični su fenomeni bili mnogo rjeđi, ali se ne može reći da ih nije bilo (v. odnose nekih »najkatoličikijih« francuskih kraljeva i nekih turskih sultana).

Što se odnosa između arapskoga i zapadnih jezika tiče, ne treba zaboraviti da je sitan dio arapskoga jezičnog prostora (jugoistočno od Mrtvog mora) bio dio Rimskog Carstva, da se tu rodio u Idumeji Filip Arapin (204–249) koji je kao rimski car Marcus Julius Philippus (244–249) uspješno branio isturenu pokrajinu Daciju (tj. zapadni dio današnje Rumunjske) i god. 248. proslavio tisućgodišnjicu osnutka Rima, ali ga je vojska srušila i proglasila carem prvog Ilira na toj dužnosti Decija (248–251). Nedavno je otkriveno da je u pretklasičnom arapskom postojalo nekoliko latinizama¹⁴. Klasični je arapski posudio još neke latinizme i grecizme te brojne perzijanizme¹⁵. U slučaju da su takve riječi ušle

13 Usp.: 1, 4, 6, 8, 39–40, 48, 59–62, 70, 72, 79, 85, 109–110, 112, 130, 136, 150.

14 R. Kontzi (1998a, 328) našao je u *Kuranu* (sura 1, ajeti 6 ss.) latinizam *širāt* »cesta« < (VIA) STRATA »popločeni put« i 45 pojavnica riječi *qašr* »utvrda«, očito posuđene prema lat. CASTRUM ili grčkom latinizmu *καστρον*. Arapi su proširili taj lik na mnogo mjesta (najpoznatiji je sačuvan (s arapskim članom) u Toledu (*Alcázar*). Dodajem usput da je car Trajan 105. god. posl. Kr. uništio »kraljevstvo« beduinskog arapskog plemena Nabatei i od njihova ozemlja stvorio novu rimsku provinciju ARABIA s gl. gradom BOSTRA (čije se ruševine nalaze u današnjem Jordanu, jugoistočno od Mrtvog mora).

15 Iz grčke imenice *πανδοχείον* »konačište za trgovce« nastala je arapska riječ *funduq* s proširenim značenjem (»prenočište s prostorom za istovarište robe«) koja je kasnije ušla u mnoge jezike, pa tako i u talijanski (*fondaco*). *ERHSJ*, I, 536, nalazi na Cresu hrv. lik *funtig* s drugačijim značenjem te u dubrovačkom latinitetu nom. plur. *fundacarii* »činovnici (iz vlasteoskog sloja) izabrani za nadzor državnog skladišta žita«. Kako arapski ne posjeduje fonem /p/, reflektirao ga je svojim /f/. Tomasini (1994, 222) navodi da su stari arabizmi *dogana*, *zecca* i grecizam (! ; radi se o izravnom arabizmu) *fondaco* zabilježeni u najstarijem sačuvanom mletačkom tekstu, tj. u ugovoru između sina sultana Saladina i Pietra Marignonija, mletačkog veleposlanika u Alepu (Sirija) (1207–1208), konkretno u prijepisu iz 1291–1292. – Iako je stari perzijski samo najpoznatiji jezik na teritoriju današnjeg Irana, danas se i za to doba rabi glotonim *iranski*. Usp. Pellegrini 1996a. Nakon što je kalif al-Mansur iz dinastije Abasida premjestio glavni grad Carstva u Bagdad (od ca. 760. do rušenja od strane Mongola 1258.), veći dio vladajuće elite imao je kao L1 perzijski. Za *patlidžan* v. br. 46; 70 (52–54, s jednim zemljovidom).

iz arapskoga u neke druge jezike, njihova *etymologia remota* nije važna: one se računaju kao arabizmi.

2. Usustavljeni bibliografski podatci o arapskoj komponenti u romanskim jezicima i dr.

Brojni su se europski i neki američki jezikoslovci bavili arabizmima u europskim jezicima. Najviše je među njima bilo Španjolaca¹⁶, Talijana¹⁷, Švicaraca¹⁸, Nijemaca¹⁹, Francuza²⁰ i Anglosasa²¹. Tim narodima pripadaju i brojni povjesničari, kulturolozi, specijalisti za povijest pisma, religija itd.²² Neki su se od njih bavili jezičnom europeizacijom odavna kršćanskih dijelova arapskoga jezičnog korpusa (npr. jezikom katoličkih Maltežana²³, maronita doseljenih na Cipar²⁴ i sl.). Kao što je poznato, Malta je, dugo nakon oslobođenja od arapske okupacije (870–1054), odbila, od 16. st. nadalje, sve osmanske ofenzive i stekla častan naslov *propugnaculum Europae*. U stoljetnim dodirima sa sicilijanskim i talijanskim (i u najnovije doba s engleskim) ne samo leksičkim utjecajima malteški se govor konačno razvio u samostalan standardni jezik²⁵. I oni koji ne znaju arapski mogu iz uzorne usporedbe arapskoga, malteškoga i talijanskoga fonološkog sustava²⁶ uočiti i vrednovati fenomene bitne za brzo prepoznavanje »pravih« arabizama (odnosno turcizama ili talijanizama arapskog podrijetla u drugim jezicima). Kao »prva pomoć« služi saznanje da je izvorni arapski vokalizam relativno vrlo siromašan: ne posjeduje foneme /e/ i /o/. Konsonantizam je vrlo bogat, ali mu nedostaju sasvim »obični« fonemi kao /p/, /g/ i /v/ (ima polukonsonant /w/). Malteški je sustav u znatnoj mjeri »ispravio« te nedostatke.

Sistematizacija bibliografskih podataka o arabizmima obuhvaća u načelu samo ona djela u kojima su arabizmi tretirani zasebno (ili barem kao dio većih cjelina s nedovoljno preciznim granicama). Talijanski istraživači, i ne samo oni,

16 Usp.: 5, 26, 57–58, 101, 149 (mnoga imena v. u *LRL*, VI, 1 i VI, 2).

17 Usp.: 2, 6, 20 ss., 23–25, 27 ss., 40, 42–43, 53 ss., 57–58, 95 ss., 100, 114 ss., 130, 132, 144–146, 148, 156–157.

18 Usp.: 3, 70–71, 124–125, 136 ss., 154.

19 Usp.: 8, 13, 44, 46, 59, 64 ss., 73 ss., 77, 79 ss., 86, 87 ss., 92, 102, 108, 131, 139, 155.

20 Usp.: 10–12, 17, 45, 47–48, 52/2, 83, 153.

21 Nije uvijek moguće znati da li se radi o Britancima ili Amerikancima. Usp.: 69, 72, 85, 94, 109–110, 112, 127–128, 152. U mladim danima bili su sadašnji Maltežani Britanci: 14–16, 34–35.

22 Neki su već spomenuti, jer su sprovodili interdisciplinarnu studiju. Jedan Poljak otkrio je izumrlu romanski jezik u današnjem Tunisu (br. 84). Za pismo v. br. 155.

23 Osim spomenutih Maltežana to su autori bibl. jedinica: 65–66, 69, 81, 88–90.

24 Usp.: 110, 88–90, 95–96.

25 Usp.: 69, 81, 83.

26 Usp.: Kontzi (1998b, 354–356).

rabe skupne naslove sa značenjem »orijentalizmi«, »egzotizmi«, neki čak i »islamizmi«, pri čemu nam se posljednji čini najmanje preporučljiv²⁷.

Apstrahiramo od etimoloških rječnika koji se bave cijelim leksikom nekog jezika ili neke jezične porodice²⁸. Još nas manje zanimaju deskriptivni ili preskriptivni rječnici pojedinih jezika koji na kraju svake natuknice donose štire etimone, ne ulazeći u diskusiju (neki daju često vrlo približan datum prve dokumentirane pojavnice²⁹). Rijetke natuknice sadrže onomastičke arabizme (neke čak donose osobna vlastita prezimena i imena odvojeno od geonima, tj. imena naseljenih mjesta (*ojkonima*), imena nenaseljenih »čestica«, brda (tzv. *oronima*), rijeka, jezera i mora (tzv. *hidronima*) itd.).

U nastavku ću podatke o arabizmima podijeliti u dvije podskupine (A. Jezične skupine na osnovi zemljopisnih i(li) genetičkih kriterija (i njihovi »dijelovi«) (od većih cjelina naniže); B. Onomastički arabizmi (1. Toponimija, 2. Antroponimija).

Podskupina A

1. Arabizmi u sklopu (kvazi)europskih orijentalizama: 44, 46, 86, 114 (*II, III i IV*), 121, (139), 150.

2. Arabizmi u (barem) dvama romanskim jezicima ili u više njih: 3, 44, 54–55, 70–71, 73, 75, 79–80, 91–92, 114, 119–212, 124–125, 136–137.

2.1. Arabizmi u iberoromanskim jezicima: 5, 26, 73, 87, 101, 118, 138, 149.

2.2. Arabizmi u galoromanskim jezicima: 10, 76, 154 (u *XIX. sv. Orientalia*, Basel, Zbinden, 1967.).

2.3. Arabizmi u tzv. Italomani: 27, 32, (33a), (33b), (43), 73, (95–96), (100), 114, 116, 121, 124–125, 136, 159.

Arabizme u manjim ozemljima podijelit ću abecednim redom ne razlikujući općepriznate jezike od onih koji nisu takvi.

3.1. Francuski: 10, 54–55, 114 (*I*, 63–66), 153 (vrlo sumarno), 154 (*sv. XIX*), 160.³⁰

27 Jer ih ima, osobito ako ne spadaju u religijsku sferu, koji nemaju veze s arapskim. Granice područja, iz kojih u talijanski jezik dolaze *orientalismi* odnosno *esotismi*, veoma su neprecizne. Za Manzelli (159) protežu se od poljsko-ruske i od bugarsko-turske granice sve do Beringova tjesnaca i Uskršnjeg otoka (Rapa Nui) u Tihom oceanu, za neke obuhvaćaju grecizme od 7. st. dalje i rumunjizme a od rusizama samo tzv. sovjetizme; za neke koji su još »lakše ruke« obuhvaćaju sve domorodačke izvaneuropske jezike.

28 Oni su, ukoliko nisu zastarjeli, korisni, ali ćemo se namučiti dok iz njih izdvojimo *-izme* koji nas zanimaju. Manzelli (159, 208) žali se na nepostojanje valjanih etimoloških rječnika arapskoga, perzijskoga i, za doba od 14. st. dalje, osmanlijsko-turskog jezika.

29 Za hrvatski (uključujući dijalekatsko leksičko blago) praktički raspoložemo samo s *ERHSJ* koji je za jadranski sektor nedavno dobio vrijedne dopune (*JE*). Etim. naznake u *ARj* i u *HER* su prekratke.

30 Najstariji arabizmi u (staro)francuski su ušli u Prekomorju, tj. u raznim manje ili više provizornim državicama koje su nastale u Palestini i Siriji. Najpoznatija od njih, Jeruzalemsko Kraljevstvo (franc. *Royaume latin de Jérusalem*) nastala je nakon pobjeda križara u Prvoj križarskoj vojni (1099). Voda pobjedničkog odreda Godefroi de Bouillon (velikaš iz Lorene) zadovoljio se naslovom »branitelj Sv. Groba« (franc. *avoué du Saint-Sépulcre*) i ustoličio za kra-

- 3.2. Furlanski: 117 (*III*, 206–218).
- 3.3. Katalonski: 74, 137.
- 3.4. Korzički: o njemu se vodi računa u: 124.
- 3.5. Ligurski (osobito genoveški): 114 (*IV*, 333–401), 145 (začudno je da su *tabarchini*, tj. ligurska dijaspora u Tunisu koja je u 18. st. »preseljena« u Italiju na tri lokaliteta u regiji Sardinija, sačuvali vrlo malo arabizama): 146.
- 3.6. Mocarapski (tj. jezik romanskih kršćana koji su, kroz stoljeća maurske okupacije, naučili arapski kao L2). Njihov romanski je nakon oslobođenja preslojen od kastiljskog odnosno katalonskog jezika i praktički je izumro): 57, (58), 67.
- 3.7. Okcitanski (koji neki autori još uvijek nazivaju provansalskim): 10, 114 (*I*, 60–63), 137, 154 (*vol. XIX*).
- 3.8. Pisanski (Pisa je nekoć bila treća po snazi pomorska republika u Italiji: 1. Venecija, 2. Genova, 3. Pisa, 4. Amalfi): 27, 114 (*II*, 407–452).
- 3.9. Portugalski: 23, 28, 75, 93.
- 3.10. Rumunjski: 114 (*I*, 66–70).
- 3.11. Sardski: 25.
- 3.12. Sicilijanski (N. B. Mnogi pisci studiraju skupa arabizme u sicilijansko-me, na otočićima između Sicilije i Afrike, gdje je govor o. Pantellerie, tzv. *pan-tesco*, osobito značajan, jer je taj otok osvojen prije Sicilije i jer je arapski na njemu najkasnije izumro, i u regiji Kalabriji): 20–21, 42, 89, 114 (*I*, 70–75), 116 (str. 184–188), 130–131, 133, 148.
- 3.13. Španjolski: 13, 58–59, 67 (*Moriscos* su poslije prestanka maurske vlasti pokršteni Arapi (i Berberi) koji su odavna naučili španjolski kao L2; najveći dio njih morao je ipak napustiti Španjolsku, ako ne nakon 1492., a ono nakon 1609), 75, 102, 106, 114 (*I*, 46–60), 138, 152.
- 3.14. Talijanski: 24 (str. 215–242, 242–252), 33a, 33b, 40, 95–96, 114–116, 118, 120, 124, 132, 136, 156–157.
- 3.15. Venecijanski (s naročitim obzirom na *veneziano coloniale*): 27, 32, 53–55, 104, 109–110, 112, 114 (*II*, 575–599, 601–634, 120).
- 3.16. Arabizmi u hrvatskome (s posebnim obzirom na arapsku fitonimiju za-bilježenu u 15. st. u Zadru od talijanskog liječnika N. Roccabonelle i na odnose Hrvata s Arapima): 17–19, 36–38, 45–47, 56, 60–63, 82, 86, 98–99, 103–105, 126, 135, 141, 143, 147, 151, 159.
- 3.17. Arabizmi u njemačkome: 86, 113.

lja svog brata Baudouina. Sultan Saladin, koji je vladao Egiptom, Sirijom, Mezopotamijom i Hedžasom (1171–1193), potukao je zadnjeg »latinskog« kralja 1187. i osvojio gotovo cijelo to Kraljevstvo. Kršćani su opet vladali Jeruzalemom od 1229. do 1244. (to je uspio pregovorima zapadnorimski car Friedrich II.) kad su muslimani ponovno zauzeli Jeruzalem. Križarske postrojbe napustile su zadnju luku u Palestini 1291. god. Južna Francuska (v. *okcitanski*) imala je s Arapima na Pirenejskom poluotoku i u Magrebu mnogo masovnije veze.

Podskupina B

1. *Toponimija*: 5, 22, 98, 114 (kompaktno u: *I*, 227–236, 237–352; *II*, 407 ss.; 453–488; 577–580; 707–738), 117 (str. 134–152, 236–237), 149.

2. *Antroponimija*: 2, 5, 6, 22, 114 (*I*, 373–400: oko 80 prezimena ligurskih kršćana s više stotina nositelja u 12. i 13. st. sadrže arapske elemente; *II*, 494 ss.; 525 ss.; 561 ss.; 707–738), 117 (153–165; 246–252; 273–279).

3. *Dva »egzemplarna« pseudoarabizma: orsan (i sl.); sapran.*

3.1. Dva najpoznatija talijanska etimologičara starije generacije, tj. Giovan Battista Pellegrini (1921.–2007.) i Manlio Cortelazzo (1918. –), od kojih se prvi osobito istakao u proučavanju arabizama a drugi u proučavanju grecizama i slavizama, više su puta prijateljski ukrstili koplja. Pellegrini, koji je od 1962. nekoliko puta pisao o etimu imenice *facchino*, bio je uvjeren (1972, *II*, 503–523) da je riješio sve značajne probleme semantičke naravi³¹ u vezi s prijelazom njezine arapske prethodnice u srednjovjekovni latinski i talijanski. Kako je Cortelazzo mislio da je našao sigurnih argumenata o njezinu njemačkom podrijetlu (1984), Pellegrini je ponovno analizirao čitav problem (najprije 1985., pa definitivno 1989. (usp. 117, 219–235)). Pfister i Lupis (2001, 155–156) »presudili« su vrlo diplomatski u njegovu korist, istaknuvši pri tome da su njegovi argumenti uvjerljiviji. U jednom drugom slučaju koji je »ideološki« bremenit (radi se o pitanju, gdje su granice talijanskog jezika u 11. stoljeću³²) A. Castellani je, u prvom svesku svoje zbog smrti nedovršene historijske gramatike (2000), posvetio problemu da li su talijanski nazivi za »brodospremište«, tj. likovi *dàrsena*, *arsenale* (i sl.), oba arabizmi ili samo jedan, jedanaest stranica (215–225) na početku odjeljka IV, 9 (koji se samo u Indeksu zove *Arabismi italiani introdotti per tramite pisano*), opskrbivši ih brojnim bilješkama (21). On je, što znam, prvi koji je s dužnom pažnjom proučio odgovarajuću natuknicu iz Cortelazzove monografije (*arsenâl*, s. m. 'arsenale' Boerio 44, *arzanà* Mutinelli 36, 1970, 28–33). Zaključci zasnovani na obilnoj građi u raznim talijanskim, grčkim i drugim arhivima bjelodano pokazuju da je arapski termin *dār as-sinā'a* (inačica *dār as-sana'a* (i sl.), zabilježen samo u arapskom statolektu koji se govorio na okupiranom dijelu Pirenejskog poluotoka) sa značenjima »Haus, in dem etwas hergestellt wird, Fabrik, Waffenfabrik, Werft« (usp. Osman, 2002, 31–32) na dva načina stigao u Italiju, tj. jedanput kao arabizam, a drugi put kao grecizam. Trovrstni refleksi (koji počinju s: *dar-*, *tar-/ter-*, *ar-*) nalaze se u raznim ie. jezicima od Cipra i Carigrada, gdje su najprije zabilježeni do Portugala. Mogući su različiti završetci (neki s dosta kasnije dodanim sufiksima). U onodobnoj Italiji opaža se dvojstvo: likovi koji počinju s *dar* nalaze se u krajevima gdje tada nije bilo Grka (u Pisi, koja se tada nalazila na morskoj obali, i u Genovi). Mancini (1992) mudro je prešutio drugi lik. V. sad i *DELIN* (1999, 130). U

31 Pellegrini (1972, *II*, 522) rezimira silaznu putanju arapskog *nomen agentis faqih* koji je izvorno značio »teolog«, »poznavalac prava«, zatim »pisar u carinarnici« pa »prodavač na malo« i, konačno, »nosač« i nalazi brojne paralele u raznim jezicima, npr. tal. *aguzzino* »tamničar«, »mučitelj« potječe od *al-wazir* »ministar«, »namjesnik« > »sudski činovnik«.

32 Castellani se u planiranim svescima (*II–IV*) svoje *Historijske gramatike* kanio usredotočiti više nego njegovi prethodnici na povijest firentinskoga koji je u 16. st. praktički poslužio kao osnova za talijanski književni jezik.

dijelovima Italije u kojima je bilo Grka i koji su imali dobre trgovačke veze s Bizantskim Carstvom nalaze se likovi koji počinju s *tar-/ter-*, odnosno s *ar-* (tako u Amalfiju, Palermu, Veneciji i niz Jadran). Najstariji lik u Veneciji potječe iz 1206. (*»Albero (N. B. di nave) che è ancora in Arsana«*). U Amalfiju imamo lik *dal'arsena* već 1099., dakle 107 godina ranije nego u Veneciji. Nalazimo i stare grafije s *i* odnosno *e* u srednjem slogu. Neki su likovi oksitoni, tj. naglašeni na zadnjem slogu. Nije uvijek moguće utvrditi radi li se o muškom ili o ženskom rodu. Zapisničari latinski vodenih arhiva stvorili su bez muke iz arapskog neologizma koji im je stigao u venecijaniziranoj formi imenicu muškog roda *arsenatus*, *us*, dakle po IV. deklinaciji (što je iz semantičkih razloga bilo pogriješno: imenice *consulatus*, *principatus* i sl. znače neku časnu funkciju i vrijeme koje je njome obilježeno). Kao odličan grecist Cortelazzo je znao da u nekim grčkim dijalektima i strano i domaće početno *d-* često bivaju desonorizirani, tj. daju *t-*. Ako slijedi samoglasnik (a ili e), mnogi su krivo zaključili da je takvo *t-* dio grčkog člana srednjeg roda u jednini (τό) i da je prema tome suvišno u venecijanskome. Vrlo je vjerojatno da je tako refleks tog pretpostavljenog lika, tj. *τ'αρσηνα ili *τ'αρσανα postao već u govoru neukih Grka *αρσηνα odnosno *αρσανα. Učeniji Venecijanci koji su znali ponešto latinski mogli su tretirati lat. »prijevod« *arsenatus* (s naglaskom na 3. slogu) jednako kao participe perfekta glagola I. konjugacije, npr. CANTATUM, koji nakon sonorizacije (*cantado* > *cantao*) i kraćenja daje *cantà*. Sudeći po Danteu (*Inferno*, pj. 21, stih 7), takvo je stanje postojalo početkom 14. st.³³ Za Hrvatsku raspolažemo brojnim dokumentima³⁴. Vidović (1984) citira mnogo veći broj hrvatskih likova koji znače »arsenal« (dubr. *orsan* itd.) i više likova iz hrvatskog latinizata (*ib.*, str. 8, s. v. *arsan*, *arsenalot*; str. 514). Usp. i *ERHSJ*, I (1971) s. v. *arsana* f. Ta je natuknica možda krivnjom priredivača dosta zbrkana³⁵. Vinjine dopune (*JE*, I, 25, s. v. *arsenāl*, *-āla*; III, 310, s. v. *vršināl*, *-āla*, prihvaćaju bez diskusije Pellegrinijevo mišljenje (1972) (*DELI* spominje tek u sv. III). Za one

33 U dijelu »Pakla« *Malebolge* (»Strašne jaruge«) Dante uspoređuje smolu koja vrijući ispušta mjehure sa sličnim pojavama koje je osobno vidio 1307. *»nell'arzanà de' Viniziani«*. Taj slavni arsenal počeo se graditi 1104. Definitivno ime Arsenal(e) dobio je tek u 16. st. Castellani (2000, 224–225) citira doduše jednog francuskog hodočasnika u Jeruzalem koji je, malo poslije 1396., zapisao: »... a Venise a ung grant lieu clos et bien fermé de murs et de mer que l'on appelle l'archenal«. F. Sabatini / V. Coletti (1997), *DISC. Dizionario Italiano Sabatini Coletti*, Firenze, s. v. »arsenale«, 183, datira prvu pojavu u 16. st. (čime donekle dopunja Wartburga (XIX, 39) koji prvu pojavnicu lika na *-ale* (ali s početnim *t-* i sa *-c-*, tj. *tarcenale*) datira u 15. st.

34 *LLMAeJ* (1969) koji se zaustavlja u 1499. god., bilježi 12 likova u Dubrovniku i 4 u Korčuli. Likovi na *-ale* su najkasniji (1478., 1488.). I. Petricioli (1976, 284–285) donosi da se zadarski arsenal nalazio u luci u blizini gradskih vrata (koja su se nazivala po imenu crkve sv. Marije Velike ili po arsenalu; v. i zemljovid na str. 285). Na str. 501 piše: »Predio arsenala koji se naziva i imenom sv. Marije Velike⁵ ima također ime *Grappum*⁶, a u njemu se bilježi i hrvatski toponim *Razboj (Rasboy)*⁷. U bilješkama čitamo i. o.: 5. *»in confinio arsenatus seu sancte Marie Maioris«* (iz 1358.); 6. *»in confinio Arsane ubi dicitur ad grappum«*; 7. *»domus in contrata arsani in loco vocato Rasboy«* (1413.). V. i zemljovid na str. 505. Usp. i Kolanović – Križman (1997), str. 622 s. v. *arsenatus*.

35 I. o. nije vjerojatno da je mlet. arzanà dobilo u 16. st. *-le* po uzoru na »Cividale u Furlaniji« ni da je arapsko *d-* »ispušteno jer se zamijenilo s romanskim prijedlogom *de*« (priredivači očito nisu bili upoznati s otkrićima M. Cortelazza iz 1970.).

koji nemaju pri ruci sva ta »vrela« nije suvišno spomenuti što u Dubrovniku znači *orsan*³⁶ i kako je talijanski standardni jezik semantički diferencirao likove *arsenale* i *dàrsena*³⁷.

3.2. Drugi egzemplarni pseudoarabizam može biti 'riješen' mnogo brže. On je, što se zna, dokumentiran u tom liku samo jednom, i to 1501. kad je Marulić završio *Juditu* koja je prvi put tiskana tek 1521. Kako se ne nalazi u njenom dijelu u stihu nego u proznoj posveti³⁸, moglo bi se sa zadovoljstvom pomisliti da na njegov fonetski lik nisu djelovali imperativi slika ili ritma. Međutim, estetski se razlozi ne mogu kod dobra pjesnika nikad isključiti. Marulić je uspoređujući sebe i druge pjesnike s dobrim kuharom (*kuhačem*) svjesno upotrijebio jedno produženje i jednu aliteraciju³⁹. Što se etimona tog fitonima (*Crocus sativus* »šafraan«) tiče, on je za nas (najvjerojatnije) mlečanizam⁴⁰.

36 »U Dubrovniku sad tako zovu podrum u kućama pokraj mora s vratima širokijem, gdje zimi istežu lade. Bivalo je takijeh *orsana* i državnijeh, gdje su se galije (lade) istežale; pak u jednoj takome *orsanu* vlada je načinila teatar. Zato prvi dubrovački teatar zvao se *orsan*«; Zore, 1895, 15.« O brojnim povijesnim, arhitektonskim, pravnim i personalnim pitanjima u svezi s dubrovačkim arsenalima (starijem, Velikom, i kasnije, također u staroj luci sagrađenom Malom) bogato i sveobuhvatno nas informiraju tri recentne knjige, od kojih je prva bogato ilustrirana: Ničetić (1996); Šoljić et al. (2002) (predstojnik Arsenala zvao se *pitantarius comunis, officialis arsanae civitatis* i sl., v. indeks, str. 567; taj lik zabilježen je u Du Cangeu ali dubr. grada tu nije obuhvaćena tako da originalni semantički razvoj ostaje nepoznat); De Diversis (2004, 55–56, 74, 150–151, 163).

37 »Arsenale«... 1. Cantiere navale per la costruzione, la riparazione, l'armamento di navi militari; estens. stabilimento per costruzioni militari« (*DISC*, 183); »dàrsena«... 1. Parte più interna e riparata del porto destinata alle riparazioni navali; 2. estens. Porticciolo, spec. lacustre, in cui si ormeggiano barche, sec. XVII« (*DISC*, 659).

38 Marulić tu i. o. piše: »Evo bo historij(u) tuj svedoh u versih po običaju naših začinjavac i jošće po zakonu onih starih poet, kim ni zadovoljno počitati kako je dilo prošlo, da mnoge načine obkladaju, neka je vični(j)e onim ki budu čtiti, naslidujući umitelnu sredbu raskošna kuhača ki na gospočkoj tarpezi ne klade listo varene ali pečene jistvine, da k tome pridaje *saprana* i *paprana* (podvukao Ž. M.) i inih tacih stvari da slaje bude onim ki su prišli blagovati.«

39 O refleksima arapskog fitonima *za'faran* u romanskim jezicima usp. Pellegrini (1972, 56, 118, 196, 351, 434, 588). V. još i *FEW XIX*, 202–203; *DELIN*, 1844. Talijanski lik glasi *zafferano* (prvi suglasnik je zvučni labiodentalni afrikat *dz*; naglasak je na 3. slogu); mlet. lik glasio je krajem srednjeg vijeka *caforan*, *ziafaran*, *zafaran* (*ib.* 588). Najvjerojatnije je Marulić čuo mletački lik u kojemu je afrikat rezultirao sibilantom s. *ERHSJ*, II, 601, s. v. *papar*, gen. *papra*, donosi, iz nekih sjevernih čakavskih govora primjere s *o* (*popar* i sl.). No budući da u Božavi (Dugi otok) dolazi *papar*, Marulić je vjerojatno rabio taj lik. Budući da inače nije poznat nominativ *papran*, Marulić ga je po svoj prilici »izmislio« kao »odjek« prvog dijela te dijade. S obzirom na to da u *Juditi* ima nekoliko (doduše ne previše) riječi s početnim *f*- (koliko ima riječi s istim suglasnikom u drugim pozicijama nije poznato), ne smije se pretpostaviti da fonem /f/ nije još postojao u hrvatskom fonološkom sustavu u Splitu. Nijedan europski refleks tog fitonima nema *p*. Očito je tu došlo do svjesne aliteracije izazvane likom *paprana* koji je za to zbog produžetka bio prikladniji nego normalni lik *papra*.

40 *ERHSJ*, III, 185–186, završava, po mom mišljenju neodrživom pretpostavkom: »Marulićev *sapran* je možda prema dalmato-rom. obliku, koji nije potvrđen«, jer je fonološki sustav tih govora uvijek posjedovao fonem /f/. Radi se o posudenici koju je Marulić radi postizanja suzvučja prilagodio svojoj namjeri i koja je dosta mlada od *orsan*. Inače bi vokal *a* (koji je bio prednaglasen ne samo u mletačkome *zafra'n*, nego i u čakavskom liku) dao *o* (usp. CAMINUS > *komin* i sl.).

Na kraju, neka mi bude dopuštena jedna digresija. Pošto je klas. latinski posjedovao fitonim CROCUS ili CROCUM (posuđen iz grčkoga lika semitskog podrijetla κρόκος, usp. Vajs, 2003, 326), postavlja se pitanje zašto su romanski jezici posudili izravno ili neizravno arapsko ime te biljne vrste. Slično se mora misliti i za *arsenal*, *darsena*. Rimska flota imala je u svojim bazama arheološki dokazane slične zgrade za čuvanje, popravljjanje i građenje brodova. Slično se može »prigovoriti« i za većinu arabizama (odnosno pseudoarabizama)⁴¹. Na pamet mi padaju i talijanski dućani u kojima su se oko 1960. prodavali kožni proizvodi označeni francuskom riječju *lapin* (umjesto s tal. *coniglio*). Radi se o istoj životinji, ali je francuski lik u to doba zvučao »finije«. Danas rabimo anglicizme kao *brand*, *cluster*, *hit* itd., a prije dvadesetak godina za te riječi nije kod nas nitko znao, jer su bile u upotrebi: (*tvornička*) *marka*, *udruga*, *šlager* (sezona). Trgovkinja koja u Italiji insistira na *giacca di coniglio*, riskira da stavi ključ u bravu. Slično će se desiti i onome tko i dalje reklamira *bauletto*, a ne uvida možda da taj aksesoar (tal. *accessorio*) ima bolju prođu kao (u engleskome nepostojeći) *beauty case*. Takvi neologizmi su pseudoanglicizmi niže kategorije, dakle nisu anglicizmi došli preko nekog drugog jezika, nego su ih od engleskih »dijelova« iskonstruirali oni koji ne žele biti (vječni) *looseri*.

Bibliografija

1. AA. VV. (1965), *L'Occidente e l'Islam nell'alto medio evo (Spoleto, 2–8 aprile 1964) (Settimane di studio sull'alto medio evo, XII)*.
2. Abbate, Lucia (2004), »L'elemento arabo nell'antroponimia siciliana«, *Plurilinguismo, 11*, Udine, 195–203.
3. Aebischer, Paul (1960), »La literie et l'histoire du matelas d'après des matériaux médiévaux romans«, *ZrPh, 66*, 303–337.
4. Ahmed, Aziz (1975), *A History of Islamic Sicily*, Edinburgh, University Press.
5. Alvar, Manuel / Badia, Antoni et al. (edd.), *Enciclopedia lingüística hispánica, vol. I: Antecedentes. Onomástica* (1960); Supl. *La fragmentación fonética peninsular* (1962); vol. II: *Elementos constitutivos. Fuentes* (1967), Madrid (ELH).
6. Amari, Michele (1935²), *Storia dei musulmani di Sicilia*, Firenze.
7. Anić, Vladimir et al. (izd.) (2002), *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Zagreb, Novi Liber. Za etimologiju je odgovoran prof. dr. Ranko Matasović.
8. Barthel, Günter / Stock, Kristina (edd.) (1994), *Lexikon der arabischen Welt. Kultur, Lebensweise, Wirtschaft, Politik und Natur im Nahen Osten und Nordafrika*, Wiesbaden, Reichert.

41 Dosta je prelistati i neki omanji talijansko-latinski rječnik da se za *arsenale* nade NAVALIA (ili ARMAMENTARIUM), za *cotone* GOSSYPIUM ili GOSSYPII LANA, za *gabella* TELONIUM, za ime vjetra *garbino* AFRICUS, za *magazzino* CELLA, za *materasso* CULCITA (iako je *materasso* udobniji nego »meki veliki jastuk u koji spavač upada«), za *ottone* AES (ili ORISCHALCUM), za *scirocco* AUSTER, za *sciropo* MULSUM, za *tara* DEDUCTIO, za *tariffa* INDEX PRETIORUM, za *zecca* MONETA (ili OFFICINA ARGENTARIA), za *zucchero* SACCCHARUM itd. Ali šarm moderniteta nazočan s novim imenima ne samo luksuzne robe koja se uvozila s Bliskog istoka (s nadom da će to trajati u vijeke vjekova) nije mogao nikoga ostaviti ravnodušnim.

9. ARj = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I–XXIII*, Zagreb, JAZU, 1880–1976.
10. Arveiller, Raymond (1969–1997), »Addenda au FEW XIX (*Orientalia*)«, ZrP (u gotovo svim godištima).
11. Baccouche, Taieb (2001), »L'arabe, d'une koiné dialectale à une langue de culture«, *Mémoires de la Société de Linguistique de Paris, N. S. XI*, 87–94.
12. Barbot, Michel (1983), »Réflexions sur les réformes modernes de l'arabe littéral«, *FH, I*, 126–154.
13. Bossong, Georg (1979), *Probleme der Übersetzung wissenschaftlicher Werke aus dem Arabischen in das Altspanische zur Zeit Alfons des Weisen*, Tübingen, Niemeyer.
14. Brincat, Giuseppe (1994), »Gli albori della lingua maltese: il problema del sostrato alla luce delle notizie storiche di al Himyarī sul periodo arabo a Malta (870–1094)«, u: Isti (edd.), *nav. dj.*, 130–140.
15. Isti (2004), *Malta. Una storia linguistica*, Recco–Genova, Le Mani.
16. Isti (ed.) (1994), *Languages of the Mediterranean. Substrata – The Islands – Malta. Proceedings of the Conference held in Malta 28–29 September 1991*, University of Malta.
17. Cabanes, Pierre (ed.), (2001), *Histoire de l'Adriatique*, Paris, Éd. du Seuil.
18. Capaldo, Mario (1979), »Slavi balcanici in Italia meridionale tra il VII e il XVI secolo. Sintesi storiografica e prospettive di ricerca«, u: Raffo, Anton Maria (ed.), *Studi slavistici in onore di Carlo Verdiani*, Pisa, 59–63.
19. Isti (1983), »Un insediamento slavo presso Siracusa nel primo millennio dopo Cristo«, *Europa Orientalis*, 2, 5–17.
20. Caracausi, Girolamo (1983), *Arabismi medievali di Sicilia*, Palermo, CSFLS.
21. Isti (1984), »L'elemento bizantino e arabo«, u: Quattordio Moreschini, Adriana (ed.), *Tre millenni di storia linguistica della Sicilia. Atti del Convegno della S. I. G., Palermo, 25–27 marzo 1983*, Pisa, Giardini, 55–103.
22. Isti (1993), *Dizionario onomastico della Sicilia. Repertorio storico-etimologico di nomi di famiglia e di luogo, I–II*, Palermo, CSFLS.
23. Cardona, Giorgio Raimondo (1976), »L'elemento di origine o di trafila portoghese nella lingua dei viaggiatori del '600«, *BALM, XIII–XIV*, 165–219.
24. Castellani, Arrigo (2000), *Grammatica storica della lingua italiana. I. Introduzione*, Bologna, Il Mulino.
25. Contu, Giuseppe (1995); »Su alcuni arabismi del sardo«, *Studi in onore di Massimo Pittau*, Sassari, 329–341.
26. Corriente, Federico (1999), *Diccionario de arabismos y voces afines en iberorromance*, Madrid.
27. Cortelazzo, Manlio (1967), »Arabismi di Pisa e arabismi di Venezia«, *Lingua Nostra, XVIII*, 95–97. Pretiskano u *VLM* (1989), 447–449.
28. Isti (1970a), »Rapporti linguistici fra Mediterraneo ed Oceano Indiano«, u: *Atti del VI Colloquio Internazionale di Storia Marittima (Venezia, 20–29 Settembre 1962)* a c. di M. Cortelazzo, Firenze, Olschki, 293–310. Pretiskano u *VLM* (1989), 451–464.
29. Isti (1970b), *L'influsso linguistico greco a Venezia*, Bologna, Pàtron.
30. Isti (1983), »Lingua italiana e lingua greca«, *Il Veltro, XXVII, 3–4*, 411–420. Pretiskano u *VLM* (1989), 389–408.
31. Isti (1984), »Un fachino sceso dalle Alpi«, u: *Corona Alpium. Miscellanea di studi in onore del Prof. C. A. Mastrelli*, Firenze, Istituto di studi per l'Alto Adige, 61–70.
32. Isti (1989), *Venezia, il Levante e il mare*, Pisa, Pacini (*VLM*).
- 33a. Isti / Zolli, Paolo (1979–1988), *Dizionario etimologico della lingua italiana, I–V*, Bologna, Zanichelli (*DELI*).
- 33b. Isti / Cortelazzo, Michele (1999), *Il nuovo etimologico. Dizionario etimologico della lingua italiana, 2a ed.* in volume unico, con CD-ROM, Bologna, Zanichelli (*DELIN*).

34. Cremona, Joseph (2000a), »Cypriot Arabic«, u: Price, G., *nav. dj.*, 110.
35. Isti (2000b), »Maltese«, u: Price, G., *nav. dj.*, 316–319.
36. Čoralčić, Lovorka (1996), »Arapsko-hrvatski odnosi«, *Hrvatski leksikon, I*, Zagreb, Naklada Leksikon, 26–27.
37. Dadić, Žarko (1996), *Herman Dalmatin / Herman of Dalmatia (Hermannus Dalmata)*, Zagreb, Školska knjiga (Dvojezična knjiga).
38. Isti (2002), »Herman Dalmatin«, *Hrvatski biografski leksikon, 5*, Zagreb, L. Z. »M. Krleža«, 553–557, s 3 ilustr.
39. Daniel, N. (1975), *The Arabs and Mediaeval Europe*, London – New York, Longman.
40. Dardano, Maurizio (1994), »I linguaggi scientifici«, u: *SLI, II*, 497–551.
41. De Diversis, Filip (2004), *Opis slavnoga grada Dubrovnika. Hrvatski / Latinski*. Predgovor, transkripcija i prijevod s latinskoga Zdenka Janeković-Römer, Zagreb, Dom i svijet. N. B. Prema rukopisu iz 1440: *Philippi de Diversis de Quartigianis Lucensis, Situs aedificiorum, politiae et laudabilium consuetudinum inclitae civitatis Ragusii*.
DELI v. nr. 33a.
DELIN v. nr. 33b.
DEST v. Toso, F. (2004a).
42. De Simone, Adalgisa (1994), »Per un lessico dell'arabo di Sicilia«, u: Brincat, G. (ed.), *nav. dj.*, 105–118.
43. Devoto, Giacomo (1979³), *Avviamento alla etimologia italiana. Dizionario etimologico*, Milano, Mondadori.
44. Dörper, Sven (1993), »Zum Problem des Völkernamens *Saraceni*«, *Neue Romania, 14*, 91–107.
45. Doumerc, Bernard (2001), »L'Adriatique du XIIIe au XVIIe siècle«, u: Cabanes, P., *nav. dj.*, 201–312.
46. Dubler, César E. (1942), »Temas geográfico-lingüísticos. I. Sobre la berenjena«, u: *Al-Andalus, 7*, 367–389.
47. Ducellier, Alain (2001), »L'Adriatique du IVe au XIIIe siècle«, u: Cabanes, P., *nav. dj.*, 107–199.
48. Dufourcq, Charles E. (1978), *La vie quotidienne dans l'Europe médiévale sous domination arabe*, Paris, Hachette.
49. Ernst, Gerhard / Gleßgen, Martin-Dietrich / Schmitt, Christian / Schweickard, Wolfgang (edd.), *Romanische Sprachgeschichte / Histoire des langues romanes. Ein internationales Handbuch zur Geschichte der romanischen Sprachen / Manuel international d'histoire linguistique de la Romania, 1. Teilband / Tome 1*, Berlin – New York, Walter de Gruyter, 2003. – 2. Teilband / Tome 2, *ib.*, 2006.
ELH → Alvar, Manuel et al. (edd.), *nav. dj.*
ERHSJ → Skok, P., *nav. dj.*
FEW → Wartburg, Walther von (ed.), *nav. dj.*
FH → Fodor, I. / Hagège, C. (edd.), *nav. dj.*
50. (Der) *Fischer Weltalmanach 2006. Zahlen – Daten – Fakten* (2005), Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag. N. B. Ovaj godišnjak, koji donosi opširne podatke (s mnoštvom zemljovida, ilustracija i tabela, za sve države (195) svijeta) izlazi u jesen svake godine sa stanjem do ca. 15. srpnja te godine, a s datumom iduće godine u naslovu. Za zadnji su svezak odgovorne Eva Berić i Heide Kobert.
51. Fischer, Wolfdietrich (1982), *Grundriß der arabischen Philologie. Band I. Sprachwissenschaft*, Wiesbaden, Reichert.
52. Fodor, István / Hagège, Claude (edd.) (1983–1994), *Language Reform. History and Future / La réforme des langues. Histoire et Avenir / Sprachreform. Geschichte und Zukunft, I–VI*, Hamburg, Buske.
53. Folena, Gianfranco (1970), »Introduzione al veneziano *de là da mar*«, *BALM, 10–12*, 331–376.

54. Isti (1978), »La Romània d'Oltremare«, u: Vàrvaro, Alberto (ed.), *XIV Congresso Internazionale di linguistica e filologia romanza. Napoli, 15–20 aprile 1974. Atti. Vol. I*, Napoli – Amsterdam, G. Macchiaroli – J. Benjamins, 399–406; 422–429.
55. Isti (1990), »La Romània d'Oltremare: francese e veneziano nel Levante«, u: Isti, *Culture e lingue nel Veneto meridionale*, Padova, Programma, 268–287.
56. Franolić, Branko, »Les mots croates d'origine arabe, persane et turque« (u tisku).
57. Galmés de Fuentes, Alvaro (1995), »Las variedades mozárabes«, *LRL*, II, 2, 720–735.
58. Isti (1996²), *Influencias sintácticas y estilísticas del árabe en la prosa medieval castellana*, Madrid, Gredos.
- 58a. García Arias, Xosé Lluís (2006), *Arabismos nel dominiu lingüísticu àstur*, Uviéu, Academia de la lingua Asturiana.
59. Glick, Thomas F. (1991), *Cristianos y musulmanes en la España medieval (711–1250)*, Madrid, Alianza Editorial. 2. izd. (1993).
60. Goldstein, Ivo (1992), *Bizant na Jadranu*, Zagreb, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta.
61. Isti (1995), *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb, Novi Liber – Zavod za povijest Filozofskog fakulteta.
62. Isti (2003), *Hrvati, hrvatske zemlje i Bizant*, Zagreb, FF press.
63. Gostl, Igor (2000), »Početci hrvatske leksikografije«, u: Hercigonja, Eduard, ur., *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost, Sv. 2. Srednji vijek i renesansa (XIII–XVI. stoljeće)*, Zagreb, HAZU, 760–775, s 8 ilustr. (N. B. Akademik Ivan Supičić je glavni urednik cijelog niza *Hrvatska i Europa*, od kojega su dosad izašla tri sveska.)
64. Haarmann, Harald (2001a), »Arabisch«, u: Isti, *Kleines Lexikon der Sprachen von Albanisch bis zu Zulu*, München, C. H. Beck, 51–56.
65. Isti (2001b), »Maltesisch«, u: Isti, *nav. dj.*, 262–264.
66. Isti (2002), »Phönizisch«, u: Isti, *Lexikon der untergegangenen Sprachen*, München, C. H. Beck, 163–166.
67. Hegyi, Ottmar (1995), »Die Sprache der Aljamiadoliteratur und der Moriscos«, u: *LRL*, II, 2, 736–753.
HER → Anić, V. et al., *nav. dj.*
68. Holtus, Günter / Metzeltin, Michael / Schmitt, Christian (edd.) (1984–2005), *Lexikon der Romanistischen Linguistik, I–VIII (LRL)*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
69. Hull, Geoffroy (1994), »Maltese from Arabic Dialect to European Language«, u: *FH*, VI, 331–345.
70. Ineichen, Gustav (1997), *Arabisch–orientalische Sprachkontakte in der Romania. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte des Mittelalters*, Tübingen, Niemeyer.
71. Isti (1999), *Typologie und Sprachvergleich im Romanischen. Aufsätze 1973–1988*. Hrsg. von Völker Noll, Heidelberg, Winter.
JE → V. Vinja, *nav. dj.*
72. Kahane, Henry – Kahane, Renée (1976), »Abendland und Byzanz: Sprache«, u: Wirth, Peter (ed.), *Reallexikon der Byzantinistik, Band I, Heft 4–6*, Amsterdam, A. M. Hakkert, stupci 345–640.
- 72a. Kiegel–Keicher, Yvonne (2005), *Iberoromanische Arabismen im Bereich Urbanismus und Wohnkultur. Sprachliche und kulturhistorische Untersuchungen*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag (Beihefte zur ZfrPh, 324)
73. Kiesler, Reinhard (1984), *Kleines vergleichendes Wörterbuch der Arabismen im Iberoromanischen und Italienischen*, Tübingen, Francke.
74. Isti (1995), »Zur Phonetik der katalanischen Arabismen«, *ZrPh*, 111, 171–305.

75. Isti (2003), »¿Hay más arabismos en español o en portugués?«, u: Sánchez Miret (Hg.), *Actas del XXIII Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románica*, III, Tübingen, Niemeyer, 263–266.
76. Isti (2006), »Contacts linguistiques: arabe et Galloromania«, u: *RSG, II*, 1648–1655.
77. Klenk, Ursula et al. (edd.) (1989), *Variatio linguarum. Beiträge zu Sprachvergleich und Sprachenentwicklung. Festschrift zum 60. Geburtstag von Gustav Ineichen*, Stuttgart.
78. Kolanović, Josip – Križman, Mate (edd.) (1997), *Zadarski Statut sa svim reformacijama donešenima do god. 1563... – Statuta Iadertina cum omnibus reformationibus usque ad annum MDLXIII factis nunc denuo typis edita... et in Croaticam linguam versa ...; Iaderae MCMXCVII*.
79. Kontzi, Reinhold (1982), »Das Zusammentreffen der arabischen Welt mit der romanischen und seine sprachlichen Folgen«, u: Isti (ed.), *Substrate und Superstrate in den romanischen Sprachen*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 387–450.
80. Isti (1998a), »Arabisch und Romanisch«, *LRL, VII*, 328–347.
81. Isti (1998b), »Maltesisch«, *LRL, VII*, 347–365.
82. Kostrenčić, Marko / Gortan, Veljko / Herkov, Zlatko (edd.) (1969–1978), *Lexicon Latinitatis Medii Aevi Jugoslaviae, I–VII*, Zagreb, Concilium trium Academiaram. (LLMAAeJ).
83. Krier, Fername (1976), *Le maltais au contact de l'italien*, Hamburg, Buske.
LEI → Pfister, Max (ed.), nav. dj.
84. Lewicki, Tadeusz (1952), »Une langue romane oubliée de l'Afrique du Nord«, *Rocznik Orientalistyczny*, 17, 415–480.
85. Lewis, Bernard (1995), *Die Araber. Aufstieg und Niedergang eines Weltreiches*, Wien, Europa-Verlag.
LLMAeJ → Kostrenčić, Marko et al. (edd.), nav. dj.
86. Lokotsch, Karl (1927), *Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slawischen) Wörter orientalischen Ursprungs*, Heidelberg, Winter.
LRL → Holtus, Günter et al. (edd.), nav. dj.
87. Lüdtke, Helmut (1970), »Considerazioni generali sugli arabismi delle lingue ispaniche«, *BALM, 10–12*, 183–188.
88. Isti (1977), »Plurilinguismo e morfosintassi mista (comparazione del maltese con l'arabo cipriota)«, *BALM, 18–19*, 211–215.
89. Isti (1978), »Sur la morphosyntaxe mélangée de trois parlers insulaires de la Méditerranée (maltais, arabe de Chypre, pantellérien)«, u: *Actes du deuxième Congrès International d'étude des Cultures de la Méditerranée Occidentale, II (Alger 1978)*, 214–219.
90. Isti (1994), »Lingue insulari e lingue 'sottovento'«, u: Brincat, G. (ed.), nav. dj., 141–149.
91. Isti (2005), *Der Ursprung der romanischen Sprachen. Eine Geschichte der sprachlichen Kommunikation*, Kiel, Westensee Verlag und H. Lüdtke (osobito str. 398–414; 509–515).
92. Lüdtke, Jens (ed.) (1996), *Romania Arabica. Festschrift für Reinhold Kontzi zum 70. Geburtstag*, Tübingen, G. Narr.
93. Machado, José Pedro (1958), *Influência arábica no vocabulário português*, Lisboa, Ed. de Álvaro Pinto.
94. Malkiel, Yakov (1977), »Factors in the unity of Romance«, *Romance Notes, XVIII*, 263–271.
95. Mancini, Marco (1992), *L'esotismo nel lessico italiano*, Viterbo, Università degli Studi della Tuscia.
96. Isti (1994), »Voci orientali ed esotiche nella lingua italiana«, u: *SLI, III*, 825–879.
97. Isti (2006), »Contatti linguistici: arabo e ItaloRomania«, u: *RSG, II*, 1539–1648.
98. Marković, Mirko (1997), »Hrvatska na Idrizijevoj karti iz 1154. godine«, u: Supićić, Ivan (ur.), *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost. Sv. I. Srednji vijek (VII–XII. stoljeće). Rano doba hrvatske kulture*, Zagreb, HAZU – AGM, 591–593, s 1 ilustr. u boji.

99. Mažuranić, Vladimir (1925), »Melek 'Jaša Dubrovčanin' u Indiji godine 1480.–1528. i njegovi prethodnici u Islamu prije deset stoljeća«, *Zbornik kralja Tomislava u spomen tisućgodišnjice hrvatskoga kraljevstva*, Zagreb, JAZU, 219–290; 554–681.
100. Migliorini, Bruno (1960), *Storia della lingua italiana*, Firenze, Sansoni (osobito str. 87, 174–176, 240, 306, 422–423).
101. Montero Muñoz, Raquel (2006), »Contacts linguistiques: arabe et Ibéroromania«, u: *RSG, II*, 1655–1667.
102. Müller, Bodo (2004), »Die Arabisierung romanischer Wörter im Spanischen des Mittelalters«, u: Gil, Alberto et al. (edd.), *Romanische Sprachwissenschaft. Zeugnisse für Vielfalt und Profil eines Faches. Festschrift für Christian Schmitt zum 60. Geburtstag, II*, Frankfurt am Main etc., P. Lang, 203–211.
103. Muljačić, Žarko (1986), »Elementi slavi nei dialetti italiani«, u: C. N. R. – Centro di Studio per la Dialettologia Italiana (ed.), *Elementi stranieri nei dialetti italiani, I*, Pisa, Pacini, 127–152, s 3 zemljovida.
104. Isti (2002), »L'imbarazzo della scelta: veneziano orientale, veneziano coloniale, veneziano da là da mar?«, u: Van de Bossche, Bart et al. (edd.), »*E c'è di mezzo il mare*«: lingua, letteratura e civiltà marina. *Atti del XIV Convegno dell'A. I. P. I., Spalato (Croazia), 23–27 agosto 2000, Volume primo*, Firenze, Franco Cesati Editore, 103–111.
105. Isti (2003), »O dalmatoromanizmima u Marulićevim djelima«, *Colloquia Maruliana, XII*, Split, Književni krug / Marulianum, 131–143.
106. Neuvonen, Ero K. (1941), *Los arabismos del español en el siglo XIII*, Helsinki.
107. Ničetić, Antun (1996), *Povijest dubrovačke luke*, Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku.
108. Noll, Völker (1999), »Literaturverzeichnis«, u: Ineichen, G., *nav. dj.*, 196–209. Radi se o bibliografiji prof. G. Ineichena.
109. Norwich, John Julius (1989), *A History of Venice*, New York, Vintage Books.
110. Isti (1999), *A short history of Byzantium*, New York, Vintage Books.
111. Nosić, Milan (2005), *Rječnik posuđenica iz turskog jezika*, Rijeka.
112. Obolensky, Dimitri (1973), *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe 500–1453*, London, Phoenix Press.
113. Osman, Nabil (2002⁶), *Kleines Lexikon deutscher Wörter arabischer Herkunft*, München, C. H. Beck.
114. Pellegrini, Giovan Battista (1972), *Gli arabismi nelle lingue neolatine con speciale riguardo all'Italia, I–II*, Brescia, Paideia.
115. Isti (1985), »La storia linguistica di *facchino* e la metodologia etimologica«, *Lingua Nostra*, 46, 35–44. Pretiskano u br. 117, 219–32 (od čega su str. 233–235 nove, tj. diskusija o Cortelazzo, 31 (1984).
116. Isti (1986), »Gli arabismi in Italia nei più recenti studi«, u: C. N. R. – Centro di Studio per la Dialettologia Italiana (edd.), *Elementi stranieri nei dialetti italiani, I*, Pisa, Pacini, 171–203. Pretiskano u br. 117, 21–51.
117. Isti (1989), *Ricerche sugli arabismi italiani con particolare riguardo alla Sicilia*, Palermo, CSFLS (N. B. Radi se o 16 dopunjenih studija.)
118. Isti (1995), »Recensione di R. Kiesler (1984)«, *ZrPh*, 111: 4, 25–28.
119. Isti (1996a), »Il lessico orientale (specie iranico) medievale nelle lingue romanze«, u: *Il Caucaso: cerniera fra culture dal Mediterraneo alla Persia (sec. IV–XI). Atti della 43. Settimana di studio del C. I. S. A. M. (20–24 aprile 1995)*, Spoleto, 711–741.
120. Isti (1996b), *Bibliografia degli scritti linguistici di G. B. Pellegrini 1945–1995 et ultra ...*, Padova, Università degli Studi di Padova. Za našu temu *Indice degli argomenti trattati* donosi 70 naslova pod »*Arabismi (orientalismi, turchismi, esotismi)*«.

121. Isti (2000), »L'influsso linguistico arabo in Occidente«, u: Zamboni, Alberto et al. (edd.), *Saggi dialettologici in area italo-romanza. Quinta raccolta*, Padova, C. N. R., 19–33.
122. Petricioli, Ivo (1976), »Zadar u romanici« te »Vrijeme gotike«, u: Klaić, Nada / Petricioli, Ivo (edd.), *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, Zadar, Filozofski fakultet Zadar, 247–288; 499–550.
123. Pirenne, Henri (1937), *Mahomet et Charlemagne*, Paris – Bruxelles, Alcan.
124. Pfister, Max (ed.) (1979 ss.), *Lessico Etimologico Italiano, vol. I ss.*, Wiesbaden, Reichert (LEI).
125. Pfister, Max / Lupis, Antonio (2001), *Introduzione all'etimologia romanza*, Soveria-Mannelli (Catanzaro), Rubbettino.
126. Pranjković, Ivo (2002), »Hrvatski i orijentalni jezici«, *Zbornik radova Zagrebačke slavističke škole, 31. seminar u Dubrovniku*, Zagreb, FF press, 16–28.
127. Price, Glanville (2000), *Encyclopedia of the languages of Europe*, Oxford, Blackwell.
128. Isti (2000), »Arabic«, u: Price, G., *nav. dj.*, 10–12.
129. Rashed, Roshdi (1996), *The Encyclopedia of the History of Arab Science, I–III*, Paris, C. N. R. S. RSG, I–II, v. broj 49.
130. Sardo, Rosaria / Soravia, Giulio (ed.) (1988), *Malta e Sicilia, Continuità e contiguità linguistica e culturale*, Catania, Edizioni CULC.
131. Scholz, Arno (1996), »Gli arabismi siciliani. Progetto riassuntivo dei principali studi«, u: Lüdtkke, Jens (ed.), *nav. dj.*, 169–181.
132. Serianni, Luca / Trifone, Pietro (edd.) (1993–1994), *Storia della lingua italiana, I–III*, Torino, Einaudi. Zajednički *Indice (III, 989–1051)* ima opće upute (*arabismi, arabo, 997; esotismi, 1011–1012*) i mnoge pojedinačne upute (s. v. *arancio, arsenale ecc.*) (SLI).
133. Sgroi, Salvatore (1986), *Interferenze fonologiche, morfo-sintattiche e lessicali fra l'arabo e il siciliano*, Palermo, CSFLS.
134. Skok, Petar (1954), »Postanak hrvatskoga Zadra«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru, I*, 37–88.
135. Isti (1971–1974), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Uredili akademici Mirko Deanović i Ljudevit Jonke. Suradivao u predradnjama i priredio za tisak Valentin Putanec, I–IV, Zagreb, JAZU. U 4. knjizi (*Kazala*) na žalost su, pod r. br. 65, skupno navedeni »zapadnosemitski« etimi (tj. arapski i hebrejski), str. 739–744, tj. oko 2300 natuknica. SLI → Serianni, L. / Trifone, P., *nav. dj.*
136. Steiger, Arnald (1949), »Aufmarschstraßen des morgenländischen Sprachgutes«, *Vox Romanica, 10*, 1–62.
137. Isti (1955), »La penetración del léxico árabe en el catalán y el provençal«, u: *Actas del VII Congreso Internacional de lingüística románica (Barcelona, 1953), II*, Barcelone, 555–570, sa sedam zemljovidâ.
138. Isti (1967), »Arabismos«, u: *ELH, II*, 93–126.
139. Steinschneider, Moritz (1956), *Die europäischen Übersetzungen aus dem Arabischen bis Mitte des 17. Jh.*, Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt. *Photomechanischer Nachdruck aus den Sitzungsberichten der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, Wien, 1904/1905.
140. Šanjek, Franjo (gl. urednik) (2003), *Povijest Hrvata. Prva knjiga. Srednji vijek*, Zagreb, Školska knjiga.
141. Škaljić, Abdulah (1973³), *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, Sarajevo, Svjetlost.
142. Šoljić, A. / Šundrica, Z. / Veselić, I. (2002), *Statut grada Dubrovnika sastavljen godine 1272. Na osnovi kritičkog izdanja latinskog teksta B. Bogišića i K. Jirečeka priredili i na hrvatski jezik preveli*. Uvodnu studiju napisala Nella Lonza, Dubrovnik.
143. Šugar, Ivan / Gostl, Igor / Hazler-Pilepić, Kroata (2002), *Hrvatsko biljno nazivlje. Analiza hrvatskog biljnog nazivlja u djelu Liber de simplicibus Benedicti Rinij*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada.
144. Tomasoni, Piera (1994), »Veneto«, u: *SLI, III*, 212–240.

145. Toso, Fiorenzo (2004a), *Dizionario etimologico storico tabarchino. Volume I, a-cüzô*, Recco-Genova, Le Mani / Università degli Studi di Udine, Centro internazionale sul plurilinguismo (DEST). N. B. U analizi arabizama autoru je pomogao prof. Guido Cifoletti.
 146. Isti (2004b), *L'Isola di Chio e l'eredità genovese nel Levante. Presenza linguistica e culturale*, Recco-Genova, Le Mani – Microart's Edizioni (osobito str. 7–105).
 147. Vajs, Nada (2003), *Hrvatska povijesna fitonimija*, Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
 148. Varvaro, Alberto (1981), *Lingua e storia in Sicilia. Dalle guerre puniche fino alla conquista normanna. Vol. I*, Palermo, Sellerio (osobito str. 80–124; 142–174).
 149. Vernet Ginés, Juan (1960), »Toponimia árabiga«, u: *ELH*, I, 561–578.
 150. Versteegh, Kees (2001), »Arabic in Europe: from language of science to language of minority«, *Lingua e Stile*, 36: 2, 335–
 151. Vinja, Vojmir (1998–2004), *Jadranske etimologije. Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku, Knj. I, A–H*, 1998; *Knj. II, I–Pa*, 2003; *Knj. III, Pe–Ž*, 2004, Zagreb, HAZU – Školska knjiga.
VLM → Cortelazzo, M. (1989), *nav. dj.*
 152. Walsh, John Kevin (1967), *The Loss of Arabisms in the Spanish Lexicon*, University of Virginia, Ph. D. (Microfilm).
 153. Walter, Henriette (1988), *Le français dans tous les sens*, Paris, Robert Laffont (osobito str. 96).
 154. Wartburg, Walther von (1922–), *Französisches Etymologisches Wörterbuch. Eine Darstellung des galloromanischen Sprachschatzes, I–XXV*, Bonn – Leipzig – Paris – Basel, Mohr et al. (Band XIX. *Orientalia*, 1967).
 155. Wilbertz, Veronica (2000), »Arabische Schrift«, u: Glück, Helmut (ed.), *Metzler Lexikon Sprache*, Stuttgart / Weimar, Metzler, 55–57.
 156. Zolli, Paolo (1976), *Le parole straniere*, Bologna, Zanichelli (osobito str. 97–104).
 157. Isti (1991²). Priredila, poslije autorove smrti, Flavia Ursini (v. osobito str. 173–202).
- * * *
158. Lunde, Paul (2002), *Islam*, Zagreb, Znanje.
 159. Manzelli, Gianguido (1986), »Orientalismi nei dialetti italiani«, u: C. N. R., *nav. dj.* (Br. 103), 205–248.
 160. Sguaitamatti Bassi, Suzanne (1974), *Les emprunts directs faits par le français à l'arabe jusqu'à la fin du XIIIe siècle*, Dissertation Université de Zürich.
 161. Vidović, Radovan (1984), *Pomorski rječnik*, Split, Logos.

In search of older Croatian pseudo-arabic loanwords

In the majority of European languages, including Croatian, there are only indirect Arabic loanwords (*etymologia remota*), that is, pseudo-Arabic loanwords. In the old age, before the first great invasions of the Ottoman army (after the year 1450), the Croatian lexicon contained almost no Turkish loanwords of the Arabic origin.

This paper will deal with the Romance loanwords of Arabic origin, which have been imported into Croatian through the Arabic loanwords from the colonial Venetian, or Southern Italian Arabic loanwords. The possibility of Arabic loanwords being imported via two languages (e. g. Greek loanwords of Arabic origin in Venetian) is left for further investigation. The only thing that we can be sure about is that Venetian, being the language of the most powerful maritime force in the Eastern Mediterranean (and the adjoining seas), which reached the curve connecting Constantinople, Crete, Alexandria, Palestine and Cyprus, had many contacts with speakers of Greek and Arabic. As for some of the dialects of Southern Italy (and entire Sicily), they had for long been under Arab government, of which they freed themselves (as well as linguistically Arabic Malta) in the second

half of the 11th century. A proof of the Venetian strength in Constantinople and Levant after 1204 is the title given to the Venetian Doge: *dominator quartae et dimidae partis totius Imperii Romaniae* (statistically, 37,5% of the former Byzantine Empire; and the Muslim Seljuqs had dominated a big continental part of the Central Anatolia even before 1204).

The author has adhered to the principle *melius abundare*, especially in the second chapter, in order to deal with the problem as a part of the issue of linguistic contact and conflict between the three continents. The final chapter contains the analysis of two representative pseudo-Arabic loanwords in Croatian: *orsani* (“arsenal”) and Marulić’s hapax *sapran* (“šafra”) – the unexpected phonetic change is probably due to a conscious alliteration. In the conclusion, the author has tried to answer the question of the reasons for the great success of some pseudo-Arabic loanwords in a number of Romance languages, even though these lexemes were not necessary, because there were adequate lexemes for certain “things” in Latin as well. This was due to the prestige of Arabic and other Eastern products (not only luxury goods). Therefore, the reason is comparable to the one that has nowadays to the predominance of the neologism “hit” over “šlager” (of the season).

Ključne riječi: arabizmi, etymologia remota, tudice, povijest jezika, hrvatski jezik

Key words: pseudo-Arabic loanwords, etymologia remota, loanwords, history of language, Croatian